

**ECHILIBRUL PUTERII
ÎN ADMINISTRAȚIA LOCALĂ A IMPERIULUI OTOMAN.
STUDIU DE CAZ: KAZA-UA GIURGIU**

GABRIEL-FELICIAN CROITORU
gabrielfeliciancroitoru1@gmail.com

Institutul de Turcologie și Studii Central-Asiatice – Cluj-Napoca

**THE EQUILIBRIUM OF THE POWER IN THE OTTOMAN EMPIRE
LOCAL ADMINISTRATION. CASE STUDY: KAZA-UA GIURGIU**

ABSTRACT

The Ottoman administration from country sides was founded on the counterbalance principle and the reciprocal state power neutralize. In this type of administration the most important purpose was to assure the central power authority even in the border districts or in the cities with different kind of nations or religions.

In this system, the administrative officials could action independent, but they must pay attention on each other and, in the same time, on the central power.

Keywords: Ottoman Empire, local administration, case study, *kaza-ua* Giurgiu.

Din punct de vedere al structurilor instituționale ale administrației, statul otoman a fost fondat pe baze multiple. În primul rând, otomanii au moștenit structurile inițiate de turcii selgiucizi din Asia Mică și de emiratele care le-au urmat. Ulterior, pe măsura cuceririi teritoriilor bizantine, sârbe și bulgare – mai ales a celor dintâi, care aveau tradiții juridice total diferite de otomani –, aceștia din urmă au preluat o serie de elemente de drept cutumiar sau de drept vechi al popoarelor balcanice, obligându-i, totodată, pe sultanii otomani să fie foarte pragmatici și să facă o serie de concesi¹.

Baza juridică inițială a statului otoman a avut ca reper două elemente importante: legea musulmană (*șeri'a*)² și cutumele juridice ale populațiilor cucerite. În acest mod, sultanii au avut în vedere păstrarea neschimbată a unor tradiții înrădă-

¹ Nicoară Beldiceanu, *Organizarea Imperiului otoman (secolele al XIV-lea – al XV-lea)*, în "Istoria Imperiului Otoman", coord. Robert Mantran, București, Editura All, 2001, p. 103.

² Cuvântul arab *shari'a*, care la origine avea o semnificație profană ("drumul" cămilelor spre apă), va ajunge să desemneze în teologia musulmană "calea" poruncită de Allah, prin urmarea căreia oamenii își puteau obține mântuirea. În dogma musulmană, Muhammad, ca "trimis al lui Allah", a fost cel care a făcut cunoscută oamenilor voința divină și a transpus-o într-un cod de comportare, numit *șariat*. În teologia musulmană, *șariat*-ul nu era identificat cu religia. Diferența pornea de la premisa că toți profeții au propovăduit aceeași credință religioasă, dar fiecareia îi corespundeau anumite legi și ordine pentru practicarea credinței și viața comunitară, în legătură directă cu perioada istorică și spațiul geografic (vezi Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, Editura All, 1997, p. 65).

cinate în dreptul popoarelor învinse, pentru a întâmpina o opoziție cât mai mică, dar și asigurarea unei continuități administrative, indispensabilă unei bune gestiuni a provinciilor și implicit a statului în ansamblul său.

Guvernarea otomană a căutat, de fiecare dată, să recunoască dreptul în vigoare în teritoriile cucerite, când acesta se dovedea indispensabil pentru buna funcționare a statului. Din acest punct de vedere, otomanii au conștientizat că forța Imperiului Bizantin a stat în administrația sa, copiind-o și adaptând-o în mare măsură. Spre deosebire de dreptul bizantin, dreptul cutumiar otoman a adoptat orice lege sau dispoziție juridică ce lipsea din dreptul musulman, chiar dacă era vorba de o lege a unei țări cucerite. Prin urmare, codurile cutumiare otomane cuprind, pe lângă practicile juridice elaborate de-a lungul secolelor, și legile emise atât de suverani creștini, cât și de musulmani³.

Pornind de la statutul de mic principat la frontierele lumii islamice, statul otoman a cunoscut o creștere considerabilă, atingând, odată cu cea de-a doua domnie a lui Mehmed al II-lea (1451-1481) și cucerirea Constantinopolului, un stadiu de cristalizare a relațiilor sociale și economice, și de maturizare a instituțiilor. Expansiunea teritorială continuă, desfășurată într-o primă fază în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al XIV-lea și a doua jumătate a secolului al XV-lea, a contribuit într-o mare măsură la accelerarea centralizării aparatului de stat otoman, crescând considerabil autoritatea suveranului asupra supușilor săi, odată cu înglobarea unui conglomerat de populații de diferite origini etnice și de diverse confesiuni religioase⁴. De altfel, până la domnia lui Soliman Magnificul (1520-1566), sultanii otomani au fost preocupați prioritar de centralizarea statului și de stabilizarea supremației otomane în lumea islamică⁵.

Una din trăsăturile caracteristice ale expansiunii turce în timpul lui Mehmed al II-lea a fost politica de anexiune teritorială, urmată de aplicarea legislației otomane (*kanunname*) în noile teritorii supuse. Bineînțeles, această politică avea ca efect uniformizarea progresivă a sistemului organizării sociale și politice a statului otoman și dispariția treptată a diferențelor existente între provinciile ajunse sub stăpânirea otomană. Fondatorul dinastiei de viziri Çandarlı, Kara Khalil Khayreddin, a jucat un rol important în realizarea unei administrații otomane centralizate, el fiind cel care a inaugurat funcția de *kadı'asker*, reprezentând judecătorul suprem al armatei. Cumulând conducerea administrației și comanda armatei, el a fost considerat primul mare vizir veritabil. Totodată, a avut un rol important în constituirea unei trezorerii de stat și în punerea la punct a sistemului de evidențe și registre (*defter*), care a stat la baza înființării Cancelariei financiare a Imperiului Otoman⁶.

³ N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 104.

⁴ Mustafa A. Mehmet, *De certaines aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanunname) du Sultan Mahomet II (1451-1481)* [Câteva aspecte ale societății otomane în lumina legislației sultanului Mehmed II (1451-1481)], în "Studia et Acta Orientalia", II, 1959, Meridians Editions, București, 1960, p. 129.

⁵ Călin Felezeu, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Cluj-Napoca, Editura Bybliotek, 2012, p. 33.

⁶ Nicolas Vatin, *Ascensiunea otomanilor (1362-1451)*, în "Istoria Imperiului Otoman", coord. Robert Mantran, București, Editura All, 2001, p. 40.

Pe de altă parte, în ceea ce privește reorganizarea statului otoman, începând cu perioada domniei lui Mehmed al II-lea, a trebuit să se țină seama de existența în sânul imperiului a unor populații de origini etnice și de confesiuni religioase diferite. Ansamblul noilor factori economici, sociali, politici și militari a determinat, în ultimă instanță, elaborarea unei serii de coduri sau regulamente scrise (*kanunname*), cele mai multe și mai complexe fiind elaborate de cuceritorul Constantinopolului⁷.

Practic, abia odată cu domnia lui Mehmed al II-lea se poate discuta despre un Imperiu Otoman instituționalizat, în cadrul căruia organizarea administrativă a preluat, în cea mai mare parte, elementele din sistemul bizantin, iar păstrarea structurilor locale a asigurat statului otoman continuitatea la nivelul populației, în ansamblul ei. Ulterior, după adoptarea reformelor lui Soliman Magnificul, se poate considera că statul otoman s-a maturizat aproape complet.

Astfel, puterea Imperiului Otoman se baza, în plan intern, pe o administrație centralizată și bine ierarhizată, având reprezentanți în provincii care puteau asigura securitatea statului, a frontierelor – în cazul provinciilor de margine –, și a populației, controlul și bunul mers al activităților economice, precum și al percepției impozitelor și taxelor, acest din urmă aspect fiind deosebit de important.

După cucerirea Constantinopolului și odată cu centralizarea puterii, a crescut din ce în ce mai mult rolul instituțiilor de stat în viața economică și politică a societății otomane. Cel mai important sprijin pentru sultan în exercițiul autorității sale de monarh a fost asigurat de o serie de instituții sociale, politice și militare, cele mai reprezentative fiind cele conduse de marele vizir, judecătorul militar, intendentul finanțelor și de șeful Cancelariei centrale. Instituțiile conduse de aceștia constituiau adevărate "coloane" de susținere, stând la baza sistemului de organizare a statului otoman.

Marele Vizirat a reprezentat instituția politică și militară cea mai importantă, care le subordona pe toate celelalte. Marele vizir (*vézir-i a'zam*) era cel care păstra sigiliul imperial (*mühür*) și era consultat de marii demnitari (*defterdar-ii*, *kadiasker-ii* etc.) în toate afacerile de stat. Ceilalți viziri care făceau parte din Consiliul Suprem (Divan) – doar trei în perioada domniei lui Mehmed al II-lea, ulterior numărul lor crescând –, aveau rang egal între ei. Printre instituțiile de mare importanță care depindeau direct de Marele Vizirat erau *beylerbeylik*-ul și *sancakbeylik*-ul, ambele având o funcțiune dublă: administrativă și militară.

⁷ Uzul decretelor de lege privind diferitele aspecte ale organizării statului otoman a fost introdus de emirul Osman (d. 1326), considerat fondatorul statului care i-a purtat numele peste secole. Ulterior, consolidarea treptată a statului otoman a impus necesitatea completării legilor și decretelor. Se cunosc, spre exemplu, măsurile luate de emirul Orhan I (1326-1359) privind proprietatea ori organizarea financiară sau militară. Sultanului Murat I (1359-1389) i se atribuie instituirea unei taxe speciale care privea proprietarii de robi, cunoscută sub numele de *pendjik* (cincime), care a fost punctul de plecare pentru constituirea trupelor de ieniceri. De asemenea, cronicarii otomani fac precizări cu privire la măsurile financiare ale sultanilor Baiazid I (1389-1402) sau Mehmed I Çelebi (1413-1421), acesta din urmă instituind în Rumelia sistemul proprietății funciare, numit "sistem domanial de stat" sau "sistemul de stat al terenurilor" (*malikiane-divani*), în virtutea căruia puterea centrală și feudalii locali aveau drepturi egale asupra aceluiași pământ (M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 130).

Judecătorul militar (*kadı'asker*) conducea principala instituție otomană cu atribuții în domeniul justiției și educației. Cel care a inaugurat funcția de *kadı'asker*, reprezentând judecătorul suprem al armatei, a fost Kara Khalil Khayreddin, personalitate ce a jucat un rol esențial în realizarea sistemului administrativ otoman⁸. Inițial, instituția a fost condusă de un singur *kadı'asker*, care avea în subordine toți cadii de pe teritoriul Imperiului Otoman. După anul 1480, complexitatea statului a determinat divizarea *kadı'asker*-ului în două: de Anatolia și de Rumelia. În cadrul Divanului imperial, *kadı'asker*-ii erau considerați de prim rang, imediat după viziri, având o serie de atribuții care aveau în vedere imprimarea caracterului religios al justiției și învățământului otoman. Acest caracter s-a accentuat pe măsură ce *kadı'asker*-ul a fost subordonat unei alte instituții religioase, *şeykh ül-islam*⁹.

Cancelaria financiară (*Defterdalık*), condusă de *başdefterdar* (ministrul de Finanțe), era instituția care îngloba întreaga ierarhie financiară otomană. Ca și în cazul *kadiasker*-ului, această instituție s-a divizat către sfârșitul secolului al XV-lea în *Defterdalık*-ul de Anatolia și *Defterdalık*-ul de Rumelia, cel din urmă câștigându-și treptat întâietatea, având în vedere importanța sa¹⁰. În cadrul Imperiului au existat două categorii principale de cancelarii financiare, urmând formele proprietății funciare. O categorie se ocupa de veniturile și cheltuielile proprietăților ce aparțineau statului și sultanului, *defterdarat*-ul trezoreriei (*Maliye defterdarlığı*), cea de-a doua, *defterdarat*-ul de timar (*Timar defterdarlığı*), se ocupa de domeniile ce aparțineau demnitarilor provinciali¹¹. În perioada cuprinsă între 1578 și 1625, în Imperiul Otoman a funcționat și o altă cancelarie financiară, *Defterdalık*-ul de Dunăre (*Tuna defterdarlığı*), care centraliza veniturile de la toate schelele și sărăriile (*memleha*) de pe Dunăre¹².

În fine, Cancelaria centrală (*Nişandjılık*) era cea de-a patra instituție socială și politică a Imperiului otoman în ordinea importanței, reprezentantul acesteia, *nişandgi*, având sarcina de a aplica monograma sultanului (*tuğra, nişan, tevkii*) pe actele emise de acesta și de a se ocupa de elaborarea legilor otomane. Într-un cod legislativ din anul 1676, în care sunt suprinse îndatoririle *nişangi*-ilor, se precizează că ”*nişangi*-ii au deja de mult timp responsabilitatea legii otomane, ca și a ceremonialelor”¹³. Inițial, în afara obligațiilor interne, *nişangi*-ii coordonau și relațiile Imperiului Otoman cu alte state; de la mijlocul secolului al XVII-lea, aceste responsabilități au fost transferate șefului secretarilor Divanului (*Reis-ül-Küttab*)¹⁴.

În subordinea marilor instituții ale statului otoman se afla un aparat administrativ complex și de mari dimensiuni, pe măsura întinderii sale, în care își desfășurau activitatea o serie de funcționari de diferite ranguri, ale căror drepturi și

⁸ N. Vatin, *op. cit.*, p. 40.

⁹ M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 135.

¹⁰ Donald Quataert, *The Ottoman Empire (1700-1922)*, Cambridge University Press, 2005, p. 111.

¹¹ M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 135.

¹² Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiu în secolul al XVI-lea*, în ”Ilfov, file de istorie”, București, 1978, p. 189.

¹³ M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 136.

¹⁴ *Ibidem*.

obligații variate¹⁵, în cea mai mare parte a lor, erau stabilite prin *kanunname*-lele din timpul lui Mehmed al II-lea.

Din punct de vedere al organizării administrativ-teritoriale, cea mai mare unitate administrativă era provincia sau ținutul (*eyalet, vilayet, beylerbeylik*), condusă de guvernatori (*beylerbey*). Primul *beylerbeylik*, cel al Rumeliei, a fost creat în timpul domniei sultanului Murad I, fiind condus de Lâlâ Şahîn, iar cel de-al doilea, al Anatoliei, a fost înființat în timpul domniei lui Baiazid I, în anul 1393¹⁶. Având în vedere importanța părții europene a Imperiului Otoman, *beylerbey*-ii de Rumelia aveau prioritate în fața celor din Anatolia și urmau în rang imediat după Marele vizir¹⁷.

La rândul lor, provinciile sau ținuturile erau împărțite în unități administrative mai mici, sangeacuri (*sancakbeylik*-uri), cu atribuții administrative și militare, depinzând direct de *beylerbeylik*, iar prin intermediul acestuia de Marele vizir. Sangeacurile erau și ele subdivizate în districte (*kaza*-le), iar cele mai mici unități administrative otomane erau comunele (*nahiye*); spre deosebire de sangeac, care avea funcții preponderent militare, dar și administrative, *kaza*-ua avea un rol judiciar, fiscal și economic¹⁸. Districtul (*kaza*-ua), condus de cadui, cuprindea de regulă unul sau mai multe orașe (*şehir*), târguri (*kasaba*), sate mai mari (*karye*) sau mai mici și moșii sau ferme (*çiftlik*), având ca subdiviziune administrativă nahia (*nahiye*), cu atribuții îndeosebi fiscale, dările fiind consemnate în registre speciale și urmărite de cadui¹⁹. *Kaza*-ua reprezenta, de fapt, unitatea administrativă de bază a sistemului otoman, în condițiile în care dacă *beylerbey*-ul sau *sancakbey*-ul dețineau numai atribuții militare și administrative, cadui avea atribuții administrative, judecătorești și notariale, fiind în legătură directă cu autoritatea centrală, fără a avea nevoie de mijlocirea celor doi²⁰.

Împărțirea administrativă a teritoriului otoman a fost, în mare parte, cristalizată odată cu reformele inițiate de sultanul Soliman Magnificul la jumătatea secolului al XVI-lea, pe fondul cuceririlor regiunilor din Anatolia orientală și sudică, a Siriei, Egiptului, Irakului, iar în Europa a Ungariei.

Unitățile administrative constituite pe teritoriul Țării Românești, Moldovei sau Transilvaniei au fost subordonate *vilayet*-ului Rumelia, cu sediul la Sofia, și celui de Timișoara. La începutul secolului al XVII-lea, s-a format un nou *vilayet*, de Vozia (Silistra), denumit și de Babadag, în funcție de mutarea sediului reședinței

¹⁵ Idem, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominație otomană*, în "Studii. Revistă de istorie", XVIII, nr. 5, 1965, p. 1097-1116.

¹⁶ N. Vatin, *op. cit.*, p. 40.

¹⁷ M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 134.

¹⁸ Anca Popescu, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în vol. "Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei", volum îngrijit de Dumitru Țicu și Ionel Căndea, Brăila, Editura Istros, 2008, p. 646.

¹⁹ *Istoria dreptului românesc*, I (Cap. V, *Organizare teritorial administrativă*, Secțiunea a VI-a, *Populația autohtonă în cadrul pașalâcurilor și raialelor turcești*), București, Editura Academiei, 1980, p. 32-323.

²⁰ Tahsin Gemil, *Regimul timariot și aplicarea lui în Ținuturile Românești administrate de Poarta otomană*, Constanța, Editura Ovidius University Press, 2005, p. 51-52.

gubernatorului, care cuprindea Dobrogea și posesiunile otomane din Țara Românească și Moldova. Excepție au făcut Giurgiu și Turnu, care au rămas subordonate *vilayet*-ului Rumelia²¹.

Sançakbeylik-urile din spațiul Țării Românești și Moldovei erau Silistra, Nicopole (cuprinzând Giurgiu și Turnu), Bender (Tighina) și Akkerman (Cetatea Albă). La rândul lor, *sançakbeylik*-urile Timișoara, Lipova, Cenad, Gyula (cu Aradul), Moldova și Ineu formau *vilayet*-ul Timișoara. După campania din 1658-1660, în *vilayet*-ul Timișoara au fost incluse și *sançakbeylik*-urile Sebeș, Lugoj, Oradea, precum și *kaza*-ua Becicherec²².

În funcție de diferiți factori, posesiunile otomane de pe teritoriul Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei și-au schimbat configurația, dar printre cele cu existență mai lungă s-au numărat unitățile administrative de pe teritoriul Dobrogei, respectiv *kaza*-lele Silistra, Bazargic (*Hadjioğlu Pazari*), Balcic, Mangalia, Techirghiol-Karasu (Medgidia), Hârșova, Babadag (*Babadaği*), Măcin (*Maçin*), Isaccea (*Isakçi*), Tulcea (*Tulçi*), din Bugeac: Vadul Ismail (*Ismail Geçidi*), Chilia (*Kili*), Akkerman, Bender și Sărata. Ulterior, din secolul al XVIII-lea au mai apărut *kaza*-lele de la Reni (*Tomarova* sau *Timurabad*) și Kartal. La toate acestea se adaugă și posesiunile otomane nord-dunărene de la Turnu (*Kule* sau *Holovnik*), Giurgiu (*Yerkökü*) și Brăila (*Ibrail*)²³.

Așa cum am menționat, *kaza*-lele, conduse de cadii, reprezentau celula administrativă și judiciară de bază a Imperiului Otoman și se deosebeau între ele nu numai în privința suprafeței de teren pe care o ocupau sau a populației, ci mai ales a însemnătății strategice și economice pe care fiecare o avea în cadrul *sançakbeylik*-urilor sau *vilayet*-elor din care făceau parte. Din punct de vedere al organizării, *kaza*-ua reprezenta un complex economic și militar, constând dintr-un oraș (*varoş* sau *şehir*) sau târg (*kasaba*), diferite ca mărime și importanță, un port sau o simplă schelă (*iskele*), cu rosturi vamale și comerciale, hambare sau depozite pentru provizii, și o zonă agricolă, destinată aprovizionării populației urbane și, în parte, a garnizoanei cetății²⁴. În orașul sau târgul *kaza*-lei își avea și reședința, de obicei, cadiul.

În unele cazuri, *kaza*-ua avea în componența sa și o cetate (*kale*), cu o garnizoană militară, care putea varia ca mărime, importanță și funcție, datele cunoscute atestând faptul că Giurgiu și Brăila au jucat un rol important în sistemul militar otoman de graniță. Au existat însă pe actualul teritoriu al României, în Dobrogea, o serie de *kaza*-le, precum Karasu, Mangalia, Măcin, Isaccea sau Tulcea care nu aveau în interiorul lor cetăți.

Ca și în cazul cetăților, orașele sau târgurile *kaza*-lelor erau diferite între ele, dar, în general, aveau unele caracteristici comune. Ca punct central exista un târg, panair sau bazar (*çarşı*), unul sau mai multe caravanseriuri (hanuri) pentru negustori și călători, una sau mai multe geamii, biserici pentru populația creștină,

²¹ T. Gemil, *op. cit.*, p. 51.

²² *Ibidem*, p. 52.

²³ *Ibidem*, p. 53.

²⁴ M. Maxim, *O istorie a relațiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turcești, I. Perioada clasică (1400-1600)*, Brăila, Editura Istros, 2012, p. 142-143.

școli, băi publice (*hamam*), dughene sau prăvălii, precum și așezăminte de binefacere (*imaret*)²⁵.

Trebuie subliniat faptul că organizarea provincială otomană, inclusiv cea din Giurgiu, se baza pe principiul contrabalansării și neutralizării reciproce a puterilor în stat, exercitate prin funcționari anume, menit să asigure autoritatea puterii centrale. Astfel, *beylerbey*-iul, cu atribuții preponderent militare, nu putea da ordine cadiului, care avea rosturi juridice, cu atât mai mult cu cât acesta se putea adresa direct puterii centrale, iar *defterdarul*, însărcinat cu controlul finanțelor, nu putea fi tras la răspundere de către *beylerbey*, ci doar de conducătorul Cancelariei financiare. În acest mod, fiecare din dregătorii de bază ai unei structuri administrative otomane putea acționa independent, dar trebuia să fie atent la raporturile cu ceilalți doi. Puterea centrală reușea să evite, astfel, ca puterea militară, financiară și religioasă să fie concentrate în mâinile unui singur om. Prin urmare, sistemul otoman era opus celui din statele din Apusul Europei, unde, în provincii, concentrarea întregii puteri în mâinile unui singur om dădea naștere unor tendințe centrifuge, ce au pus deseori în dificultate puterea centrală²⁶.

Acest mecanism trebuia să funcționeze cu atât mai bine în *kaza*-lele de margine sau în cele cu populație eterogenă din punct de vedere etnic și mai ales religios. Un bun exemplu în acest sens îl constituie Giurgiu, care începând cu secolul al XVI-lea a reprezentat un oraș important al Imperiului Otoman pe linia Dunării, cu semnificative atribuții economice și militare. Aici întâlnim toate elementele necesare definirii unui oraș cu specific oriental, de tip otoman: o așezare civilă de mărime medie, o populație cosmopolită, în care majoritari erau românii și apoi otomanii, o viață economică și portuară intensă, adaptată economiei otomane, elemente firave de activitate culturală și repere ale unei vieți religioase dominată de Islam, dar tolerantă față de celelalte confesiuni, îndeosebi față de creștinii ortodocși.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, *kaza*-ua Giurgiu număra 25 de sate, la acestea adăugându-se ciftlicurile, căștele și odăile ciobănești, ceea ce însemna, de fapt, o structură administrativ-teritorială medie din punct de vedere al mărimii, dar foarte importantă din punct de vedere strategico-militar și economic. Conform considerațiilor menționate, din punct de vedere juridic și administrativ *kaza*-ua se subordona *sançakbeylik*-ului Nicopole, aflat, la rândul său, în directă subordine a *vilayet*-ului Rumeliei. Din punct de vedere militar, însă, *sançakbey*-ul de Nicopole putea dispune de garnizoana Giurgiului, dar se supunea – împreună cu *sançakbey*-ii de pe linia Dunării –, *sançakbey*-ului de Silistra, care în absența *beylerbey*-iului Rumeliei devenea comandant-șef al trupelor din zonă²⁷.

În cadrul fiecărei subunități administrative din provinciile Imperiului Otoman își desfășurau activitatea o serie de dregători, civili și militari, de diferite ranguri, care asigurau buna funcționare a acestora.

În cazul Giurgiului, ca de altfel și al celorlalte unități administrative otomane, administrația civilă se suprapunea peste cea militară, existând, însă, unele varia-

²⁵ *Ibidem*, p. 143-144.

²⁶ T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Constanța, Editura Ovidius University Press, 2008, p. 182-183.

²⁷ M. Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiu*, p. 189.

bile la nivelul repartizării și exercitării atribuțiilor. Una din funcțiile constante în cazul Giurgiului a fost aceea a cadiului (*kadi*)²⁸, denumit ”*ochii și mâinile guvernului central în provincii*”²⁹, care avea rolul de primar, judecător musulman, notar și ”*ofițer al stării civile*”, fiind, totodată, cel care declanșa și supraveghea procedura de înregistrare și redistribuire a averilor statului³⁰. În cadrul unei *kaza*-le, ca de altfel pe întreaga întindere a Imperiului, cadiul era cel ce punea în aplicare legea religioasă (*șeri'a*) și legea sultanală (*kanun*)³¹, adică cele două componente de bază ale dreptului administrativ otoman care formau și Codul penal otoman. Cum sultanul era șeful religios al comunității religioase islamice din Imperiu, el era singurul care îi putea numi sau destitui pe cadiii din întreg Imperiul, indiferent de rangul sau importanța lor³². Cadiul avea și calitatea de supervisor al afacerilor financiare, informând imediat și direct conducerea centrală asupra oricăror acțiuni ilegale ale funcționarilor administrativi.

În calitate de judecători, cadiii aveau putere de decizie, în situația în care legea otomană a acordat o mare importanță precedentului și a dat largi puteri discreționare judecătorilor. Pentru stăpânirea situațiilor ce puteau degenera și pentru a impulsiona rezolvarea unor cazuri litigioase, firmanele sultanale îi îndemnau pe cadii să acționeze simplu, aplicând împreună *șeri'a* și legea sultanală. Chiar și așa, o persoană acuzată și găsită vinovată nu putea fi pedepsită de autoritățile militare sau de ordine publică fără o hotărâre scrisă a cadiului; aplicarea pedepselor era dreptul exclusiv al *bey*-lor locali, dar fără o hotărâre în acest sens emisă de cadiu aceștia nu puteau aplica nici cea mai mică amendă în bani³³.

Foarte importantă pentru probitatea cadiului în fața locuitorilor era cinstea și echidistanța sa, existând cazuri când cadiul de Giurgiu a informat autoritatea centrală despre abuzurile sau ilegalitățile realizate chiar de otomani pe teritoriul Țării Românești. Un asemenea caz a fost cel din anul 1769, când cadiul giurgiuvean es-Seid Elias a realizat o cercetare din ordinul sultanului, stabilind câte omoruri și jafuri au fost făcute de cetele de serdengheci din Rusciuc și Giurgiu în unele mahalale din București și în orașele Buzău, Râmnic și Focșani³⁴. În alte situații, judecata cadiului de Giurgiu a dat câștig de cauză unor locuitori creștini, în dauna câtorva musulmani. De exemplu, la 22 iunie 1763 cadiul Mustafa înștiința autoritățile centrale de la Istanbul despre reclamația boierului Ștefanache Vrădova, care

²⁸ Desemnând persoanele împuternicite ”*să poruncească*”, adică să impună Legea islamică.

²⁹ Apud M. Maxim, *op. cit.*, p. 189.

³⁰ M. Maxim, *Brăila 1711. Noi documente otomane*, Brăila, Editura Istros, 2011, p. 38.

³¹ *Kanun*-ul otoman, formulat prin firman (*fermân-e*), este un set de reglementări pe care fiecare dintre sultani le-a legiferat, după circumstanțele care le-au reclamat. Au existat trei categorii de *kanun-e*: hotărârile cu caracter de legi (care au constituit majoritatea), pe care sultanii le-au emis în anumite chestiuni, apoi hotărârile referitoare la o anumită regiune sau grup social, și, în cele din urmă, legile cu caracter general aplicabile în întreg imperiul (Halil Inalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 158).

³² Nuredin Ibram, *Musulmanii din România*, Constanța, Editura Golden, 2007, p. 131.

³³ H. Inalcık, *op. cit.*, p. 158, 164.

³⁴ Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1965, nr. 258, 259 și 260, p. 78.

acuză faptul că în satele Vișoara și Lisa, pe care le deținea, au fost înființate o serie de adăposturi de iarnă ale unor locuitori din *kaza*-ua Șiștov³⁵, dar și că țăranii din satele amintite sunt taxați de un dregător otoman, Ahmed³⁶. În altă situație, cadiul Ibrahim Nuri comunica muhafâzului de Giurgiu, printr-o scrisoare din 26 octombrie 1822, că la judecata șeriatalui s-au prezentat mai mulți țărani creștini din satul Oinac (nominalizați ca Panciu, fiul lui Radu, Matei, fiul lui Mircea, Ioan, fiul lui Marin, Constantin, fiul lui Ianachi, Radu Neacșul, Sava, Stoian și Marin), situat în *kaza*-ua Giurgiului, aceștia reclamând faptul că roadele viilor și grădinilor lor le fuseseră luate de medelnicerul Tudorache din București³⁷.

Exercitarea funcției de cadiu, mai ales în *kaza*-ua Giurgiu, avea și o importanță latură diplomatică, raportată totuși la caracterul de margine al zonei, cadiul fiind acela care realiza principalele servicii protocolare în fața unor soli sau trimiși la Înalta Poartă ai unor Curți străine. Un exemplu în acest sens este oferit de polonezul Samuel Twardowski, care a trecut prin Giurgiu în anul 1622, în drum spre Constantinopol, ca membru al soliei ducelui Cristofor de Zbaraz, delegația poloneză fiind întâmpinată de ”*cadiul de Giurgiu, care a ieșit în întâmpinare cu o mulțime de oameni*”³⁸.

O atribuție importantă a cadiilor de Giurgiu viza menținerea unor bune relații cu domnitorii de la București. Oferirea și primirea reciprocă de daruri între cadiii din Giurgiu și domnitorii Țării Românești era frecventă, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Spre exemplu, printr-un act din 3 august 1823, domnitorul Grigore Ghica confirma primirea unei scrisori și a unor daruri din partea noului cadiu de Giurgiu, transmițând la rândul său o serie de daruri³⁹. De asemenea, printr-o scrisoare din 2 iulie 1824, Derviș Hasan, nou numit în funcția de naib de Giurgiu, comunica domnitorului Grigore Ghica că îi trimite daruri prin intermediul fratelui său, Selim bei⁴⁰.

Mărimea relativ mare a *kaza*-lei Giurgiu, mulțimea populației creștine de aici, dar și a celei musulmane, diferitele interese pe care acestea le purtau, permanentele cazuri de încălcări de frontieră și apropierea de capitala Țării Românești erau factori care au determinat o activitate intensă a cadiului de Giurgiu, documentele cunoscute atestând diversitatea și complexitatea situațiilor cu care se confrunta.

Un alt factor de putere în cadrul unei *kaza*-le îl reprezenta comandantul cetății (*dizdār*), acolo unde aceasta exista. Inițial, acesta a avut aproape în exclusivitate atribuții de ordin militar, în cazul Giurgiului trebuind să se îngrijească de întreținerea și buna funcționare a cetății aflată pe insula din imediata vecinătate a orașului, de menținerea intactă a potențialului de luptă, dar și păstrarea disciplinei în

³⁵ *Ibidem*, nr. 212, p. 67.

³⁶ *Ibidem*, nr. 216, p. 68.

³⁷ *Ibidem*, nr. 1.485, p. 296.

³⁸ Samuel Twardowski, [*Descrierea soliei ducelui Cristofor de Zbaraz*], 1622, în vol. ”Călători străini despre Țările Române”, IV (1596-1621), ediție îngrijită de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 504.

³⁹ M. Guboglu, *op. cit.*, nr. 1.680, p. 337.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 1.888, p. 378-379.

cadrul trupelor. În atribuțiile *dizdâr*-ului intra paza depozitului de aprovizionare a întregii garnizoane, funcția fiind foarte importantă în perioada conflictelor militare, dar juca și rol de temnicer pentru cei găsiți vinovați de către cadii în urma ședințelor de judecată, o parte din forțele garnizoanei, sub comanda agalelor de ieniceri, îndeplinind misiuni de aducere a împričinaților sau de căutare a fugarilor.

Odată cu războaiele ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea și mai ales după edificarea fortificațiilor orașului Giurgiu, funcția de comandant al cetății a fost mult diminuată, rolul cel mai important din punct de vedere militar fiind luat de comandantul sau guvernatorul militar al zonei (*muhafız* sau *muhafâz*, denumirea provenind din limba arabă, cu înțelesul de ”păzitor” sau ”apărător”).

Muhafâzul era titlul dat persoanelor care aveau ca principale atribuții paza și securitatea Imperiului Otoman în diferite cetăți de hotar, acesta fiind totodată și șeful trupelor însărcinate cu apărarea granițelor⁴¹. Odată cu sporirea atribuțiilor la nivelul *kaza*-lei și cu finalizarea fortificațiilor orașului, imediat după 1774 muhafâzul de la Giurgiu a devenit, practic, principalul supraveghetor al domnitorului Țării Românești.

Funcția de muhafâz reprezenta atribuțiile militare, adică aceea de comandant al unei întregi regiuni ce diferea ca mărime sau importanță, dar care avea relevanță strategică. În paralel, muhafâzul cumula și atribuțiile comandantului civil al regiunii, denumit *nazâr* (*nâzır*), ceea ce făcea ca funcția sa să aibă și o latură administrativă civilă⁴². Prin urmare, muhafâzul – care uneori purta titlul de pașă⁴³ –, era conducătorul *de facto* al tuturor trupelor din cadrul posesiunilor otomane de graniță, atribuțiile sale fiind sporite în perioada conflictelor militare.

Concomitent cu funcția militară, muhafâzul de la Giurgiu avea și atribuții administrative, economice și diplomatice, iar pentru punerea în practică a tuturor atribuțiilor sale trebuia să conlucreze îndeaproape cu cadiul, care era, *de jure*, conducătorul *kaza*-lei, dar și cu ceilalți funcționari militari sau civili.

Așa cum am amintit, atribuțiile prioritare ale muhafâzului erau cele militare, extrem de importante fiind menținerea liniștii și ordinii în rândul trupelor pe timp de pace, formarea de corpuri de luptători pe timp de război, instrucția trupelor combatante etc.

În cazul Giurgiului, aveau întâietate relațiile militare cu Țara Românească. Spre exemplu, în contextul declanșării revoltei conduse de Tudor Vladimirescu, un rol de primă importanță a avut-o muhafâzul Ismail Hakki, ce a purtat o amplă corespondență cu mitropolitul Dionisie Lupu al Țării Românești⁴⁴.

Pe timp de pace, muhafâzul de Giurgiu era unul din pionii importanți ai menținerii și întreținerii liniei militare otomane de pe linia Dunării, acordând sprijin

⁴¹ H. Dj. Siruni, *Haşmetlu. Pe marginea titulaturii Domnilor români în cancelaria otomană*, în ”Hrisovul”, Buletinul Şcoalei de Arhivistică, II, nr. 2, 1942, p. 156.

⁴² M. Maxim, *Brăila otomană (1538-1711). Considerații generale*, în ”Acta Moldaviae Septentrionalis”, X, Botoşani, Editura Quadrant, 2011, p. 46.

⁴³ Din turcescul *paşa* sau *başa* (E. Suci, *op. cit.*, p. 577).

⁴⁴ M. Guboglu, *op. cit.*, nr. 1.410, p. 277-278. Vezi și idem, *Un mănunchi de documente turceşti privind evenimentele din ţările româneşti în jurul anului 1821*, în ”Revista arhivelor”, serie nouă, nr. 1, 1958, anexa V, p. 241-242.

nul pentru întreținerea armatelor⁴⁵ și instalațiilor militare din zonă⁴⁶. În multe cazuri, exceptând pe domnitorii Țării Românești, muhafâzii de Giurgiu colaborau cu boierii munteni, așa cum rezultă dintr-o scrisoare din 24 mai 1823, semnată de pașa de Giurgiu, în care îi mulțumea lui Alexandru Vilara pentru sprijinul oferit otomanilor în timpul evenimentelor din 1821⁴⁷. În paralel cu atribuțiile militare, muhafâzul avea și o serie de atribuții administrative și chiar economice, specifice unui guvernator civil, situație care impunea păstrarea unor bune relații cu reprezentanții Țării Românești. Spre exemplu, într-o scrisoare din 28 ianuarie 1823, Salih Mehmed pașa, muhafâz de Giurgiu, îi comunica domnitorului Grigore Ghica că a primit înștiințarea conform căreia Hanîmoglu va îndeplini funcția de reprezentant domnesc la Giurgiu, promițând să îl sprijine în misiunea sa⁴⁸. Ulterior, în iunie 1823, muhafâzul giurgiuvean îl asigura pe Grigore Ghica că va acorda tot sprijinul necesar și pentru pitarul Iorghî, ce urma să îl înlocuiască pe Hanîmoglu în funcția deținută⁴⁹, dar purtarea abuzivă a reprezentantului domnesc de la Giurgiu l-a făcut pe muhafâz să îl înștiințeze pe Grigore Ghica cu privire la faptele de corupție în care se implica Iorghî⁵⁰. De altfel, ori de câte ori considera necesar, muhafâzul giurgiuvean raporta domnitorului Țării Românești cazuri de abuzuri sau corupție în care se implicau capuchehăile, așa cum a fost situația din 1825, când Husein pașa, muhafâz de Giurgiu, îi comunica domnitorului Grigore Ghica că reprezentantul său din oraș percepea negustorilor creștini și evrei o serie de taxe considerate foarte mari⁵¹.

Trebuie amintit și faptul că, în pofida părerii generale împărtășită în istoriografia română, relațiile dintre muhafâzii din Giurgiu și domnitorii Țării Românești au fost, în cea mai mare parte, bune. Între aceștia a existat o bogată corespondență, din care reiese – dincolo de asigurările reciproce de prietenie, sprijin și bună vecinătate –, o relație de colaborare bazată pe corectitudine de ambele părți, dar și pe apărarea propriilor interese.

Mai mult, au existat și cazuri în care între muhafâzii giurgiuveni și domnitorii munteni s-au dezvoltat relații de puternică amicitie, ceea ce a făcut posibilă rezolvarea reciprocă a unor servicii de ordin personal. Nu de puține ori, muhafâzii și domnitorii de la București foloseau aceiași medici pentru remedierea problemelor lor de sănătate sau ale apropiaților⁵².

În condițiile în care în cadrul unei *kaza*-le cadiul avea un rol foarte important, primarul (*aian*) unui târg sau oraș avea un rol destul de redus, fiind subordonat atât cadiului, cât și muhafâzului. În provincii, aianii erau aleși de populația locală și abia ulterior erau recunoscuți de guvernatorul regiunii. Nu primeau stipendii lunare din partea statului, dar erau obligați să plătească o taxă specială, ”*ayaniye*”⁵³, însă

⁴⁵ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, I, nr. 2.387, p. 479.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 1.777, p. 357; *ibidem*, II, nr. 1.334, p. 378.

⁴⁷ *Ibidem*, II, nr. 1.769, p. 499.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 1.564, p. 313.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 1.639, p. 329.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 1.748, p. 351, nr. 1.771, p. 356, nr. 1.791, p. 359-360.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 1.992, p. 400.

⁵² *Ibidem*, I, nr. 1.863, p. 374, nr. 2.121, p. 426.

⁵³ M. Guboglu, *Contribuții despre aianii dunăreni și instituția aian'atului în Imperiul Otoman*, în ”Revista de istorie”, tom 41, nr. 3, 1988, p. 2/328.

puteau primi, în schimb, o serie de porunci din partea autorităților civile și militare ale sangeacului din care făceau parte localitățile sau din partea celor centrale. Este posibil ca începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, în cazul unor orașe sau *kaza*-le de graniță, cum era și cazul Giurgiului, funcțiile aianilor să fi fost preluate de muhafâzi.

La rândul său, arhitectul (*mi'mar*) orașului avea ca principale atribuții întreținerea fortificațiilor și construcțiilor militare din Giurgiu, rolul său fiind legat în mod direct de importanța strategică pe care otomanii o acordau Giurgiului. Principalul sprijin al arhitectului orașului era intendentul construcțiilor (*bina emin*), cei doi fiind subordonați muhafâzului.

Între funcțiile administrației locale din Giurgiu se regăsea și aceea de voievod (*voyvoda*), care avea aici funcția de intendent sau administrator de moșie, principala misiune a acestuia fiind cea de administrare a *hass*-urilor, proprietăți cu venituri de peste 100.000 aspri, care aparțineau, de regulă, sultanului și înalților dregători otomani. Cu timpul, s-au format adevărate dinastii de administratori de moșii, care au căpătat nu doar beneficii materiale, dar și o însemnată putere de influență pe plan provincial⁵⁴. În anumite împrejurări, voievodul de Giurgiu era purtătorul documentelor oficiale care circulau între muhafâz și domnitorul Țării Românești, așa cum este cazul lui Musa aga, în septembrie 1787, care a adus domnitorului Nicolae Mavrogheni o "*înalță poruncă*" sultanală la ordinul muhafâzului Giurgiului.

În *kaza*-ua Giurgiu, ca de altfel pe toată întinderea Imperiului Otoman, un rol foarte important în cadrul unităților administrativ-teritoriale îl aveau *eminii* (intendenți, administratori, "*oameni de încredere*"), aceștia fiind folosiți ca responsabili, conducători sau administratori ai unui loc anume sau al unui domeniu de activitate. Existau o serie de intendenți cu responsabilități în diverse domenii: intendentul vămii (*gümriik emini*), eminelul portului (*iskele emini*), intendentul pentru problemele de aprovizionare și arhitecturale (*şehr emini*), intendentul pentru arenzi (*mukata'â emini*), intendentul cetății sau intendentul (epitropul) fundațiilor pioase (*mütevelli*), fiecare având atribuții clare, specifice domeniilor indicate.

În timp, aparatul birocratic otoman a devenit din ce în ce mai stufos, apărând o serie de alte funcții administrative, civile și militare, care acopereau o plajă foarte largă de domenii, cu atribuții specifice acestora: arhitectul cetății, intendenții (în mai multe domenii, cei mai importanți fiind cei ai portului și ai vămii), diversele agale purtând ranguri diferite, aianul, voievodul și strângătorii de taxe și impozite, dar și un reprezentant al domnitorului Țării Românești, capuchehaia domnească.

De bună seamă, alături de funcționarii importanți ai administrației civile și militare din Giurgiu, au existat și o serie de scribi sau secretari (*kâtibân*, *kâtib*), în general specializați pe regiuni, pentru o cunoaștere cât mai bună a realităților acestora⁵⁵, care făceau și traduceri, precum grămăticul Ali efendi, semnalat în 1757⁵⁶ sau

⁵⁴ T. Gemil, *Regimul timariot*, p. 15.

⁵⁵ M. Maxim, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)*, Brăila, Editura Istros, 2008, p. 148.

⁵⁶ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II, nr. 845, p. 253.

Mustafa efendi, scribul judecătoreii din Giurgiu în anul 1777⁵⁷ sau Gheorghe Meh-tupciu⁵⁸ din Giurgiu sau București, amintit ca traducător la Curtea domnească din capitala Țării Românești, într-un document din 26 iulie 1764⁵⁹.

Organizarea provincială otomană, care se baza pe principiul contrabalan-sării și neutralizării reciproce a puterilor în stat, avea ca principal scop asigurarea autorității puterii centrale, chiar și în *kaza*-lele de margine sau în cele cu populație eterogenă din punct de vedere etnic și mai ales religios. În acest sistem, dregătorii de bază ai unei structuri administrative otomane puteau acționa independent, dar trebuiau să gestioneze atent raporturile dintre ei, cu toții rămânând sub puterea autorității centrale.

Bibliografie:

Așezămintele Brâncovenești. O sută de ani dela înființare (1838-1938), volum întocmit de Emil Vârtosu și Ion Vârtosu, București, 1938.

BELDICEANU, Nicoară, *Organizarea Imperiului otoman (secolele al XIV-lea – al XV-lea)*, în ”Istoria Imperiului Otoman”, coord. Robert Mantran, București, Editura All, 2001.

FELEZEU, Călin, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Cluj-Napoca, Editura Bybliotek, 2012.

GEMIL, Tahsin, *Regimul timariot și aplicarea lui în Ținuturile Românești administrate de Poarta otomană*, Constanța, Editura Ovidius University Press, 2005.

IDEM, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Constanța, Editura Ovidius University Press, 2008.

GUBOGLU, Mihail, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1965.

IDEM, *Catalogul documentelor turcești*, II, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1965.

IDEM, *Contribuții despre aianii dunăreni și instituția aian’atului în Imperiul Otoman*, în ”Revista de istorie”, tom 41, nr. 3, 1988.

IDEM, *Un mănunchi de documente turcești privind evenimentele din țările românești în jurul anului 1821*, în ”Revista arhivelor”, serie nouă, nr. 1, 1958.

IBRAM, Nuredin, *Musulmanii din România*, Constanța, Editura Golden, 2007.

INALCIK, Halil, *Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, București, Editura Enciclopedică, 1996.

⁵⁷ M.A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774-1791), București, Editura Academiei RSR, 1977, doc. 7, p. 14.

⁵⁸ Mehtupciu (din turcescul *mektupçu*) – funcționar de cancelarie, copist, secretar, însărcinat să redacteze și să copieze acte, scrisori etc. turcești în Cancelaria domnească (E. Suci, *op. cit.*, p. 494).

⁵⁹ *Așezămintele Brâncovenești. O sută de ani dela înființare (1838-1938)*, volum întocmit de Emil Vârtosu și Ion Vârtosu, București, 1938, doc. 165, p. 114.

Istoria dreptului românesc, I (Cap. V, *Organizare teritorial administrativă*, Secțiunea a VI-a, *Populația autohtonă în cadrul pașalâcurilor și raialelor turcești*), București, Editura Academiei, 1980, p. 32-323.

MAXIM, Mihai, *Brăila 1711. Noi documente otomane*, Brăila, Editura Istros, 2011.

IDEM, *Brăila otomană (1538-1711). Considerații generale*, în "Acta Moldaviae Septentrionalis", X, Botoșani, Editura Quadrant, 2011.

IDEM, *Documente turcești privind kazaua Giurgiu în secolul al XVI-lea*, în "Ilfov, file de istorie", București, 1978.

IDEM, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)*, Brăila, Editura Istros, 2008.

IDEM, *O istorie a relațiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turcești, I. Perioada clasică (1400-1600)*, Brăila, Editura Istros, 2012.

MEHMET, Mustafa A., *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominație otomană*, în "Studii. Revistă de istorie", XVIII, nr. 5, 1965.

IDEM, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774-1791), București, Editura Academiei RSR, 1977.

IDEM, *De certaines aspects de la societe ottomane à la lumière de la legislation (Kanunname) du Sultan Mahomet II (1451-1481)*, în "Studia et Acta Orientalia", II, 1959, Meridiens Editions, Bucarest, 1960.

PANAITE, Viorel, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, Editura All, 1997.

POPESCU, Anca, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în vol. "Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei", volum îngrijit de Dumitru Țeicu și Ionel Cândea, Brăila, Editura Istros, 2008.

QUATAERT, Donald, *The Ottoman Empire (1700-1922)*, Cambridge University Press, 2005.

SIRUNI, H.Dj., *Haşmethu. Pe marginea titulaturii Domnilor români în cancelaria otomană*, în "Hrisovul", Buletinul Școalei de Arhivistică, II, nr. 2, 1942.

TWARDOWSKI, Samuel, [*Descrierea soliei ducelui Cristofor de Zbaraz*], 1622, în vol. "Călători străini despre Țările Române", IV (1596-1621), ediție îngrijită de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973.

VATIN, Nicolas, *Ascensiunea otomanilor (1362-1451)*, în "Istoria Imperiului Otoman", coord. Robert Mantran, București, Editura All, 2001.